

Effects of Providing Attachment-Based Intervention Training to Mothers on the Aggression of Elementary School Boys

Shirvani B¹, *Monirpoor N², Zargham Hajebi M³

Author Address

1. PhD Student of Educational Psychology, Islamic Azad University, Qom Branch, Qom, Iran;

2. Assistant Professor, Department of Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Islamic Azad University, Qom Branch, Qom, Iran;

3. Assistant Professor, Department of Educational Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Islamic Azad University, Qom Branch, Qom, Iran;

*Corresponding author's email: monirpoor1357@gmail.com

Received: 2019 Dec 23; Accepted: 2020 Jan 25

Abstract

Background & Objectives: Aggression is among the emotional and behavioral problems associated with significant social, emotional, and educational conditions in children. The present study aimed to evaluate the effects of providing attachment-based intervention training to mothers on reducing aggression in preschool boys.

Methods: This was a quasi-experimental study with a pretest-posttest-follow-up and a control group design. The statistical population of this study was male students of elementary school (first grade) in district 4 of education in Tehran City, Iran, in the academic year of 2018-2019 who were selected by convenience sampling method. The study sample consisted of 30 mothers of primary school boys; they were randomly divided into the experimental and control groups. The mothers of 300 students responded to the Shahim Aggression Questionnaire for Primary School Children (2006). Then, among the mothers who had aggressive children according to the questionnaire (the inclusion criterion of the study was boys who were classified above the standard deviation in response to the aggression questionnaire), 30 mothers were selected. The pretest was administered to the study groups by completing the research questionnaire. Next, the experimental group received child-centered attachment intervention (in two 2-hour group sessions & 6 individual 1-hour sessions). At the end of the study course, the posttest was performed in the experimental and control groups. The exclusion criteria of the study included mothers who received training programs in the last two months; the presence of the other parent, and more than two absenteeism sessions. After one month, as well as after two months, the follow-up tests were conducted to evaluate the effects of the provided intervention on the experimental group. The Shahim Aggression Questionnaire for Shahim Primary School Children was developed by Shahim in 2006 to measure aggressive children. Cronbach's alpha coefficient was obtained for the whole questionnaire as 0.91, i.e., highly desirable. Cronbach's alpha coefficient for physical, relational, and verbal aggression was measured as 0.85, 0.89, and 0.83, respectively. To analyze the obtained data, considering the assumptions (Levene's test for the homogeneity of error variances; Box's M-test for the homogeneity of covariance matrices), repeated-measures Analysis of Variance (ANOVA) was used at the significance level of 0.05 in SPSS.

Results: The collected results suggested that attachment-based intervention training could significantly reduce aggression in primary school boys ($p < 0.001$).

Conclusion: Attachment-based intervention training can be used as an effective method to reduce children's aggression by modifying the mother-child interaction pattern and enhancing the positive parenting skills of the mothers of aggressive boys.

Keywords: Primary schoolboys, Aggression, Attachment-Based intervention.

اثربخشی آموزش مداخله دل‌بستگی محور به مادران بر کاهش پرخاشگری پسران دبستانی

بهاره شیروانی^۱، * نادر منیرپور^۲، مجید ضرغام حاجبی^۳

توضیحات نویسندگان

۱. دانشجوی دکتری تخصصی روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، قم، ایران؛
 ۲. استادیار، گروه روان‌شناسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، قم، ایران؛
 ۳. استادیار، مدیر گروه روان‌شناسی تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، قم، ایران.
 * رابانامه نویسنده مسئول: monirpoor1357@gmail.com

تاریخ دریافت: ۲ دی ۱۳۹۸؛ تاریخ پذیرش: ۵ بهمن ۱۳۹۸

چکیده

زمینه و هدف: پرخاشگری با اختلال‌های درخورتوجه در عملکرد اجتماعی، عاطفی و آموزشی در کودکان همراه است. پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزش مداخله دل‌بستگی محور بر کاهش پرخاشگری پسران دبستانی انجام گرفت.

روش بررسی: این مطالعه از نوع نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون و پیگیری باگروه گواه بود. جامعه آماری را دانش‌آموزان پسر دوره دبستان منطقه چهار شهر تهران در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ تشکیل دادند. روش نمونه‌گیری به صورت دردسترس و گمارش تصادفی بود؛ به این ترتیب که از بین مادران دارای پسران پرخاشگر، تعداد سی مادر به صورت دردسترس انتخاب شده و به شکل گمارش تصادفی در گروه‌های آزمایش و گواه گمارده شدند. مادران حاضر در گروه آزمایش، مداخله درمانی را طی ده جلسه دریافت کردند. ابزار پژوهش، پرسشنامه پرخاشگری (شهیم، ۱۳۸۵) بود. داده‌های حاصل از پژوهش به شیوه تحلیل واریانس با اندازه‌های مکرر در سطح معناداری ۰/۰۵ توسط نرم‌افزار آماری SPSS نسخه ۲۱ تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌ها: نتایج نشان داد، میانگین پرخاشگری و خرده‌مقیاس‌های آن در پس‌آزمون درمقایسه با پیش‌آزمون در گروه آزمایش به لحاظ عددی کاهش قابل ملاحظه‌ای دارد؛ اما در پیگیری این میانگین مجدداً افزایش پیدا کرده است. آنالیز واریانس برای اندازه‌گیری‌های مکرر بر داده‌ها مشخص کرد که اثر زمان معنادار است ($p < 0/001$)؛ اما اثر گروه معنادار نیست؛ این امر مؤید آن بود که مداخله دل‌بستگی محور فرزنددرمانی در مادران دارای کودک پرخاشگر اثر ماندگار و طولانی مدت ندارد.

نتیجه‌گیری: براساس یافته‌های این پژوهش آموزش مداخله دل‌بستگی محور می‌تواند به عنوان روشی کارآمد جهت کاهش پرخاشگری کودکان استفاده شود.

کلیدواژه‌ها: پسران دبستانی، پرخاشگری، مداخله دل‌بستگی محور.

و کودکان پیش دبستانی که خود شامل برنامه‌های پسخوراند ویدئویی برای ارتقای فرزندپروری مثبت، فرزنددرمانی، بینشی به جهان درونی کودک، بازی درمانی دل‌بستگی محور و بازی‌های درمانی دل‌بستگی است (۹).

مداخله دل‌بستگی محور فرزنددرمانی به والدین کمک می‌کند تا با یادگیری مهارت‌هایی، تعامل سازنده‌تری با فرزندان خود داشته باشند و بتوانند فرهنگ کودکی را هرچه کامل‌تر درک کنند. فرزنددرمانی برای کودکان ۲ تا ۱۲ ساله قابلیت کاربرد بیشتری دارد؛ زیرا کودکان در این دوره زمانی بیش از همه به بازی‌های خیالی و نمادین می‌پردازند؛ البته ممکن است در این شیوه برای کودکان بزرگ‌تر اصلاحاتی صورت پذیرد تا قابلیت کاربرد را برای آن‌ها نیز داشته باشد. همچنین مداخله دل‌بستگی محور فرزنددرمانی می‌تواند به صورت گروهی انجام پذیرد یا می‌تواند برای خانواده‌هایی به صورت انفرادی استفاده شود. این شیوه برای پیشگیری در خانواده‌های در خطر یا خانواده‌هایی با مشکلات اندک به کار می‌رود. همچنین متخصصان از آن به عنوان شیوه مداخله‌ای در طیف گسترده‌ای از مشکلات کودک و خانواده بهره می‌برند (۱۰). والدین پس از یادگیری مداخله دل‌بستگی محور فرزنددرمانی، معمولاً مهارت‌های ارتباطی بهتری کسب می‌کنند؛ همچنین ارتباطات خانوادگی در آن‌ها قوی‌تر می‌شود و قادر هستند با کارایی بیشتری مشکلات بین فردی را برطرف سازند. فرزنددرمانی به ایجاد شبکه‌ای ارتباطی سالم و امن در خانواده کمک می‌کند. اغلب خانواده‌ها عقیده دارند که این فرایند لذت‌بخش است و همه در خانواده بیشتر انعطاف‌پذیر و علاقه‌مند به بازی و تفریح می‌شوند (۱۱).

فرزنددرمانی رویکردی رابطه‌محور است و از دهه ۱۹۲۰ برای مقابله با مشکلات رفتاری و عاطفی دوران کودکی از طریق بازی با کودک استفاده می‌شود؛ از این رو می‌تواند مداخله‌ای مؤثر برای برقراری رابطه با احساسات و افکار کودکان از طریق بازی باشد (۱۲). فرزنددرمانی سبب کاهش اضطراب و رفتارهای پرخاشگرانه در کودکان می‌شود. رویکرد دل‌بستگی محور فرزنددرمانی روشی مؤثر برای بهبود روابط کودک و والدین است و سبب افزایش دل‌بستگی ایمن بین آن‌ها می‌شود و رفتارهای منفی کودکان را کاهش می‌دهد (۱۳).

در فرزنددرمانی والدین مهارت‌هایی مثل ساختار دادن به جلسات بازی، گوش دادن فعال، همدلی کردن و بازی کودک محور را آموزش می‌بینند. کودک نیز از این طریق شانس شنیده شدن و دیده شدن را پیدا می‌کند و این احساس را دارد که فرد مهم و محترمی برای والدین خود است. همین امر سبب افزایش عزت در کودک می‌شود. از سوی دیگر والدین از طریق فرزنددرمانی الگوهای ارتباطی بهتری را با کودکان خود می‌آموزند و انسجام خانوادگی افزایش می‌یابد. همین امر نیز سبب کاهش رفتارهای منفی و پرخاشگرانه در کودک خواهد شد (۱۳).

این فرایند بسیار واضح و به دور از پیچیدگی‌ها است و درمانگر به سادگی مهارت‌هایی را به والدین آموزش می‌دهد و والدین نیز آن‌ها را در جلسات بازی با کودک به کار می‌برند. کودکان نیز در مطرح کردن مشکلاتشان پیشرفت کرده و والدین احساس رضایت و اطمینان بیشتری می‌کنند و روابط خانوادگی قوی‌تر می‌شود. در این شیوه اعضای خانواده کنترل محتوای درمان را در دست دارند؛ درحالی‌که درمانگر

پرخاشگری یکی از مشکلات هیجانی رفتاری است که خانواده‌ها و مدارس با آن روبه‌رو هستند. در چند دهه گذشته پرخاشگری کودکان از موضوعات بسیار گسترده مطالعاتی در رشد کودک و از دلایل مهم ارجاع به مراکز مشاوره است (۱). پرخاشگری از جمله اختلالات و مشکلات رفتاری بوده که ممکن است در اثر رابطه نامطلوب و ناسالم ایجاد شود و حتی در رفتارها تداوم پیدا کند. آنچه باعث توجه پژوهشگران به پرخاشگری شده، پیامدهای این‌گونه رفتارها است (۲). رفتارهای فرزندپروری نامطلوب و سبک تعامل والدین نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری رفتارهای پرخاشگرانه کودکان دارد. به همین دلیل به کارگیری مداخلاتی برای آموزش رفتارهای مؤثر و مطلوب در فرزندپروری می‌تواند کمک‌کننده باشد (۳).

بسیاری از عوامل خطر ساز پرخاشگری، در سیستم خانواده شکل می‌گیرد. عواملی مثل خشونت و فقر، استرس خانوادگی، بی‌نظمی در سیستم خانواده، نبود گرمی و محبت در خانواده، تنبیه و استرس والدینی و بیماری روانی والدین به عنوان عواملی قدرت‌مند سبب افزایش پرخاشگری در کودکان خواهد شد. مداخلات موفق اغلب با حمایت از خانواده‌ها، پرخاشگری را از طریق افزایش رفتارهای مثبت والدین، بهبود تعامل والد و کودک و افزایش رفتارهای سازگارانه کاهش می‌دهند (۴). دل‌بستگی به منزله مکانیزم تنظیم هیجان عمل می‌کند؛ لذا می‌توان انتظار داشت که با هیجانی مانند خشم و پرخاشگری مرتبط باشد. مداخله دل‌بستگی محور فرزنددرمانی به والدین کمک می‌کند هنگام مواجهه با مشکل بیشتر متوسل به راهبردهایی شوند که کودکانشان را ملزم به رابطه کند و نیز از درگیری به منظور حفظ رابطه خود با دیگران، جلوگیری کند (۵).

فی‌کوک در پژوهشی مشخص کرد که سطح همبستگی پدر و مادر در تعامل با فرزندان با کاهش رفتارهای منفی و پرخاشگرانه فرزندان مرتبط است (۶). در همین راستا مطالعه‌ای طولی به بررسی نقش حمایت اجتماعی والدین و استرس والدین در بروز رفتارهای پرخاشگرانه پرداخت. نتایج نشان داد که از علل مهم پرخاشگری کودکان نبود توانایی والدین در حمایت اجتماعی و استرس شدید والدین در فرزندپروری است. این والدین نمی‌توانند رفتارهای مثبت و مناسب را مدنظر قرار دهند و کودکان در محیط‌های اجباری، رفتارهای منفی و نامناسب را می‌آموزند و مجازات می‌شوند؛ اما نمی‌دانند چه نوع رفتاری از آن‌ها انتظار می‌رود (۷).

اکثر یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهند، توان‌مندسازی مادر یا مراقب در جهت درک هیجانات و احساسات کودک، باعث پذیرش متفاوت رفتارها و نیازهای کودک و در ادامه پاسخ‌گویی مطلوب مراقب می‌شود؛ در نتیجه افزایش توانایی مراقب، تغییر در احساس و پاسخ‌گویی مادرانه اتفاق می‌افتد؛ یعنی مادر یا مراقب می‌تواند فرزند را متفاوت از خود ببیند و به نیازهای او به طور صحیح پاسخ دهد (۸).

مداخلات دل‌بستگی محور به دو دسته تقسیم می‌شود و عبارت است از: ۱. مداخلات متمرکز بر والدین نوزادان که خود در دو سطح مداخلات متمرکز بر سطح رفتاری و مداخلات متمرکز بر سطح رفتاری و بازنمایی‌های والدینی انجام می‌گیرد؛ ۲. مداخلات متمرکز بر والدین

مسئول کل فرایند است. همچنین شواهد دیگر نشان می‌دهد که در این شیوه، مهارت‌های فرزندپروری، پذیرش و رضایت‌مندی والدین افزایش می‌یابد و از سوی دیگر، کودکان نیز سازگاری بیشتری از خود نشان می‌دهند و مشکلات رفتاری و استرس والدین در امر فرزندپروری کم می‌شود. علاوه بر این مزایا، نتایج به‌دست‌آمده از درمان در مطالعات پیگیری ۳ تا ۵ ساله ثابت باقی مانده و از تأثیر آن‌ها کاسته نشده است. قابلیت انطباق این شیوه درمانی با دیگر فرهنگ‌ها نیز از طریق پژوهش‌هایی در این زمینه نشان داده شده است (۱۱).

ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر این است که با آموزش مداخله دل‌بستگی محور به مادران و با تأکید بر مسائل ارتباطی و بهبود کیفیت روابط مادر و کودک مثل لذت مشترک، توجه مشترک، ارتباط دوطرفه، صمیمیت، پذیرش کودک و پاسخ‌دهی مناسب، پرخاشگری پسران دبستانی کم شود؛ همچنین از پیامدهای طولانی‌مدت پرخاشگری در دوران نوجوانی و بزرگسالی از جمله فرار از مدرسه، عملکرد تحصیلی ضعیف، خشونت، اختلالات روانی در بزرگسالی، اختلالات مصرف مواد و شخصیت ضداجتماعی جلوگیری شود؛ بنابراین شکاف پژوهشی موجود سبب شد این پژوهش با هدف بررسی اثربخشی آموزش مداخله دل‌بستگی محور بر کاهش پرخاشگری پسران دبستانی انجام شود.

۲ روش‌بررسی

پژوهش حاضر از نوع کمی و نیمه‌آزمایشی (شبه‌آزمایشی) با پیش‌آزمون و پس‌آزمون و پیگیری با گروه گواه بود. جامعه آماری پژوهش را دانش‌آموزان پسر مقطع ابتدایی (دوره اول)، منطقه چهار آموزش و پرورش شهر تهران در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ تشکیل دادند که به‌روش دردسترس، مدرسه ابتدایی شهید ابراهیمی انتخاب شد. از میان تمامی مادران پسران دبستانی که حاضر به همکاری و واجد شرایط بودند، سی نفر به‌روش نمونه‌گیری دردسترس مبتنی بر هدف انتخاب شدند و به‌صورت تصادفی در دو گروه آزمایش (پانزده نفر) و گواه (پانزده نفر) قرار گرفتند. به این صورت که مادران سیصد دانش‌آموز به پرسشنامه پرخاشگری شهیم برای کودکان دبستانی (۱۳۸۵)، پاسخ دادند. سپس در صورت رضایت، از بین مادران دارای کودک پرخاشگر باتوجه به پرسشنامه، به‌طور تصادفی در دو گروه پانزده نفری آزمایش و گواه قرار گرفتند. برای هر دو گروه پیش‌آزمون اجرا شد و آزمودنی‌ها به پرسشنامه پرخاشگری پاسخ دادند. در ادامه مادران گروه آزمایش مداخله دل‌بستگی محور فرزنددرمانی را طی چهار جلسه گروهی دوساعته و شش جلسه فردی یک‌ساعته دریافت کردند. در پایان پس‌آزمون برای دو گروه آزمایش و گواه اجرا شد. معیارهای ورود به پژوهش شامل پسرانی با یک‌انحراف معیار بیشتر از میانگین در پاسخ به پرسشنامه پرخاشگری و همچنین مادران دارای کودک پرخاشگر براساس پرسشنامه پرخاشگری شهیم برای کودکان دبستانی (۱۳۸۵) و نیز دارای تمایل به حضور در پژوهش، بود. ملاک‌های خروج از پژوهش شامل مادرانی بود که طی دو ماه اخیر آموزش برنامه فرزندپروری دیگری دریافت کردند یا بیش از دو جلسه غیبت در جلسات آموزشی داشتند. بعد از یک‌ماه و سپس بعد از دو ماه آزمون‌های پیگیری به‌منظور بررسی تأثیر آموزش مداخله

دل‌بستگی محور برای گروه آزمایش اجرا شد. ابزار زیر در پژوهش به‌کار رفت.

– پرسشنامه پرخاشگری شهیم برای کودکان دبستانی شهیم، توسط شهیم در سال ۱۳۸۵ برای سنجش کودکان پرخاشگر ساخته شد و برای بررسی پرخاشگری در پژوهش حاضر به‌کار رفت. این پرسشنامه دارای ۲۱ گویه در زمینه پرخاشگری رابطه‌ای و آشکار است و در مقیاس لیکرت چهارگزینه‌ای (به‌ندرت=۱، یک‌بار در ماه=۲، یک‌بار در هفته=۳، اغلب روزها=۴) نمره‌گذاری می‌شود. این گویه‌ها طوری تنظیم شده است که درجات متفاوتی از بروز پرخاشگری را در بر می‌گیرد و براساس میزان بروز رفتار درجه‌بندی می‌شود. پرسشنامه سه زیرمقیاس دارد که عبارت است از: ۱. مقیاس پرخاشگری جسمانی، شامل هفت گویه (شروع کتک‌کاری با کودکان، شروع کتک‌کاری با بزرگسالان، صدمات خفیف در کتک‌کاری، صدمات جدی در کتک‌کاری، برای دعوا چوب‌برداشتن، استفاده از چوب در دعوا، تهدید به زدن با چوب)؛ ۲. پرخاشگری واکنشی کلامی و بیش‌فعال، شامل شش گویه (به بزرگسالان پریدن و فریادزدن، به هم‌سالان پریدن و فریادزدن، به هم‌سالان فحش‌دادن، تهدید هم‌سالان به کتک‌زدن، پرخاشگری به اشیاء، خراب‌کردن اموال دیگران)؛ ۳. پرخاشگری رابطه‌ای شامل هشت گویه (تهدید سایرین تا با کودکی دوستی نکنند، قهرکردن، تهدید به قطع دوستی، به زور کودکی را از بازی بیرون‌کردن، شایعه‌سازی و غیبت، وادارکردن سایرین به قطع بازی با کودکی، دروغ‌گویی برای قطع دوستی با کودکی، مانع‌شدن کودکی در فعالیت). زیرمقیاس‌ها توسط مادر یا معلم تکمیل می‌شود. شهیم این پرسشنامه را بر ۵۰۶ دانش‌آموز دبستانی شهر شیراز اجرا کرد و پایایی و روایی آن را بررسی نمود. ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه ۰/۹۱ و بسیار مطلوب به‌دست آمد (۱۴). ضریب آلفای کرونباخ برای پرخاشگری جسمانی، رابطه‌ای و واکنشی کلامی به‌ترتیب ۰/۸۵، ۰/۸۹ و ۰/۸۳ بود. ارزیابی روایی این پرسشنامه با استفاده از تحلیل عامل با محور اصلی و به‌دنبال آن چرخش میل‌گویه‌ها، منجر به استخراج سه عامل با ارزش ویژه بیشتر از یک شد و ۰/۵۹ واریانس را تبیین کرد (۱۴). در پژوهش میرزایی و همکاران به‌منظور تعیین اعتبار پرسشنامه پرخاشگری شهیم، ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه ۰/۹۱ و ضرایب آلفای کرونباخ برای هریک از مؤلفه‌های پرخاشگری جسمانی، رابطه‌ای و واکنشی کلامی به‌ترتیب ۰/۸۴، ۰/۹۰ و ۰/۸۲ به‌دست آمد (۱۵).

در ابتدای آموزش، مادران پسران دبستانی به‌صورت دردسترس از یک‌مدرسه ابتدایی در نظر گرفته شدند و پرسشنامه پرخاشگری شهیم را پاسخ دادند. سپس مادران دارای پسران پرخاشگر باتوجه به پرسشنامه پرخاشگری، انتخاب شده و به‌صورت تصادفی در دو گروه آزمایش و گواه قرار گرفتند. پس از آن مادران در گروه آزمایش به‌مدت چهار جلسه گروهی ۱۲۰ دقیقه‌ای و چهار جلسه فردی ۶۰ دقیقه‌ای، آموزش مداخله دل‌بستگی محور را دریافت کردند. برای گروه گواه در این مدت هیچ مداخله‌ای ارائه نشد. در پایان جلسات آموزشی، شاخص‌های ارزیابی‌شده در پیش‌آزمون، مجدداً بررسی شدند. همچنین به‌منظور پیگیری تأثیر آموزش مداخله دل‌بستگی محور، بعد از یک‌ماه و سپس بعد از دو ماه آزمون‌های پیگیری برای گروه آزمایش اجرا شد.

اصل توجه به رفاه دیگران و ارائه اطلاعات کافی درباره چگونگی به منظور شرکت در پژوهش رعایت شد. جلسات آموزشی مداخله پژوهش به تمامی آزمودنی‌های شرکت‌کننده و کسب رضایت‌نامه کتبی دل‌بستگی‌محور در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. جلسات آموزشی مداخله دل‌بستگی‌محور (فرزنددرمانی) ون فلیت (۱۰)

جلسه	هدف جلسه
اول	مرور ویدئویی تعامل اولیه مادر- کودک و ارزیابی بینش مادرانه، توضیح روند جلسات برای مادر، بررسی دیدگاه مادر درباره رفتارهای منفی کودک
دوم	شروع بازی‌های درمانی، ارائه پرخاشگری ویدئویی (کلامی‌سازی رفتار کودک)، افزایش بینش مادرانه، افزایش درک مادر از انگیزه‌های رفتار منفی در کودک
سوم	جلسه بازی مادر- کودک، ارائه پسخوراند ویدئویی (با هدف تغییر بازنمایی‌های منفی مادر از کودک)، افزایش بینش مادرانه، تقویت رفتارهای مثبت کودک در بازی و شناسایی رفتارهای مثبت در خانه
چهارم	تمرین مهارت‌های بازی با کودک، شروع جلسات بازی آزاد در خانه، استفاده از روش نادیده‌انگاری فعال
پنجم	بررسی روند بازی در خانه، ارائه پسخوراند و الگوسازی، بازی مادر- کودک و ارائه پسخوراند، همدلی با کودک
ششم	بازی مادر- کودک، ارائه پسخوراند ویدئویی (درک موانع)، بازنمایی‌های والدینی (رابطه مادر- کودک)، روش تایم این به‌جای تایم اوت
هفتم	بازی مادر- کودک، ارائه پسخوراند ویدئویی (افزایش پاسخ‌دهی مادر: کنش‌وری انعکاس‌دهنده)، مرور روش تایم این
هشتم	بازی مادر- کودک، ارائه پسخوراند (مرور)

(برحسب سال) گروه آزمایش ۳۴/۲۷ (با انحراف معیار ۴/۲۳) و میانگین سنی (برحسب سال) گروه گواه ۳۳/۱۲ (با انحراف معیار ۳/۸۷) بود که از لحاظ آماری اختلاف معناداری نداشتند. همچنین ۵۰ درصد گروه آزمایش دارای تحصیلات لیسانس و بیشتر و ۴۲ درصد گروه گواه دارای تحصیلات لیسانس و بیشتر بودند. آزمون خی‌دو نیز اختلاف معناداری را بین سطح تحصیلات دو گروه نشان داد.

در جدول ۲ اطلاعات توصیفی متغیر پرخاشگری دانش‌آموزان دبستانی و خرده‌مقیاس‌های آن در مراحل پیش‌آزمون، پس‌آزمون، پیگیری اول و پیگیری دوم به‌تفکیک دو گروه آزمایش و گواه ارائه شده است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها با در نظر گرفتن پیش‌فرض‌ها (آزمون کولموگوروف-اسمیرنف جهت نرمال بودن داده‌ها، آزمون لوین و شاخص موچلی برای تعیین همگنی واریانس‌های خطا، آزمون ام‌باکس برای تعیین همگنی ماتریس‌های کوواریانس) از تحلیل واریانس با اندازه‌گیری مکرر در سطح معناداری ۰/۰۵ و نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۱ بهره گرفته شد.

۳ یافته‌ها

براساس یافته‌های حاصل از داده‌های جمعیت‌شناختی، میانگین سنی

جدول ۲. شاخص‌های توصیفی متغیر پرخاشگری دانش‌آموزان دبستانی و خرده‌مقیاس‌های آن در مراحل مختلف اندازه‌گیری به‌تفکیک دو گروه آزمایش

متغیر	گروه	پیش‌آزمون		پس‌آزمون		پیگیری یک		پیگیری دو	
		میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
پرخاشگری (کل)	آزمایش	۱۶/۱۶	۴/۶۸	۱۲/۳۶	۳/۶۶	۱۳/۸۴	۴/۰۶	۱۴/۰۰	۴/۱۷
	گواه	۱۵/۰۸	۴/۶۲	۱۴/۴۹	۴/۲۷	۱۴/۵۸	۴/۱۱	۱۴/۶۴	۳/۹۰
پرخاشگری واکنشی کلامی و بیش‌فعال	آزمایش	۱۶/۶۷	۲/۱۹	۱۲/۶۰	۲/۱۳	۱۴/۲۰	۲/۶۲	۱۴/۳۳	۲/۸۹
	گواه	۱۶/۴۰	۱/۹۲	۱۴/۹۳	۱/۸۷	۱۵/۱۳	۱/۶۰	۱۵/۲۷	۱/۶۲
پرخاشگری جسمانی	آزمایش	۱۱/۵۳	۲/۷۲	۸/۸۰	۱/۴۷	۱۰/۰۰	۱/۶۵	۱۰/۰۷	۱/۵۸
	گواه	۱۱/۰۷	۲/۶۸	۱۰/۱۳	۲/۳۹	۱۰/۳۳	۲/۶۶	۱۰/۵۳	۲/۴۲
پرخاشگری رابطه‌ای	آزمایش	۲۰/۲۷	۳/۹۰	۱۵/۶۷	۳/۱۶	۱۷/۳۳	۳/۶۲	۱۷/۶۰	۳/۶۲
	گواه	۱۹/۹۳	۳/۶۹	۱۸/۴۰	۳/۳۶	۱۸/۲۷	۳/۰۶	۱۸/۱۳	۲/۸۰

۱۳/۸۴ ($\pm 4/06$) افزایش یافت و در پیگیری دو، به ۱۴/۰۰ ($\pm 4/17$) رسید؛ درحالی‌که در گروه گواه در چهار مرحله اندازه‌گیری تغییرات درخورتوجه نبود. همچنین در جدول ملاحظه می‌شود که همین روند

باتوجه به جدول ۲، در متغیر پرخاشگری (کل) و در گروه آزمایش میانگین پرخاشگری از ۱۶/۱۶ ($\pm 4/68$) در پیش‌آزمون به ۱۲/۳۶ ($\pm 3/66$) در پس‌آزمون کاهش پیدا کرد و در مرحله پیگیری یک، به

اندازه‌گیری از توزیع نرمال تبعیت می‌کند. همچنین آزمون لوین برقراری مفروضه همگنی واریانس خطاها را تأیید کرد. به علاوه آماره ام‌باکس حاکی از برابری ماتریس کوواریانس برای متغیر پرخاشگری بین چهار گروه مطالعه شده بود. به منظور بررسی شرط کرویت و برابری ماتریس واریانس خطا، شاخص موچلی به کار رفت که ملاحظه شد این مفروضه نیز برقرار است.

باتوجه به برقراری مفروضه‌های مذکور آزمون آنالیز واریانس برای اندازه‌گیری‌های مکرر روی متغیر پرخاشگری و تک‌تک خرده‌مقیاس‌های آن انجام شد که نتایج آن در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. نتایج آنالیز واریانس برای اندازه‌گیری‌های مکرر

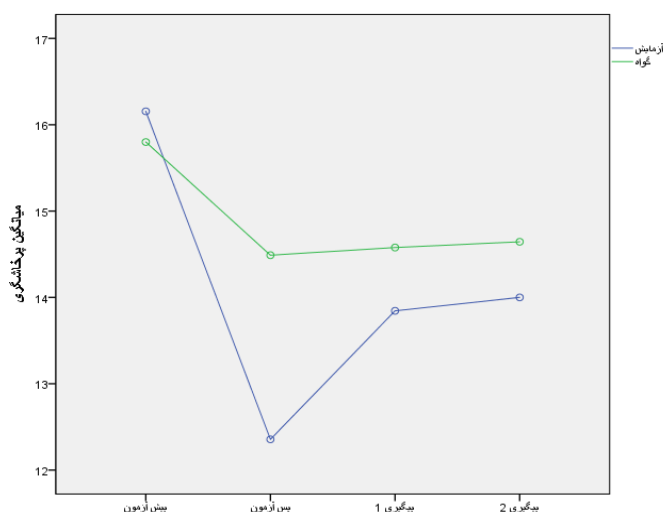
متغیر	منبع تغییرات	مقدار F	مقدار p
پرخاشگری (کل)	اثر زمان	۱۴۶/۱۴	<۰/۰۰۱
	اثر گروه	۰/۸۲۰	۰/۳۶۸
پرخاشگری واکنشی کلامی و بیش فعال	اثر زمان	۵۹/۵۸	<۰/۰۰۱
	اثر گروه	۱/۷۶	۰/۱۹۵
پرخاشگری جسمانی	اثر زمان	۲۸/۳۸	<۰/۰۰۱
	اثر گروه	۰/۲۸۱	۰/۶۰۰
پرخاشگری رابطه‌ای	اثر زمان	۷۵/۶۲	<۰/۰۰۱
	اثر گروه	۰/۶۲۸	۰/۴۳۵

اثر گروه در همه متغیرها معنادار نبود؛ به این معنا که در طول زمان مطالعه تغییرات کاهشی و افزایشی میانگین پرخاشگری بین دو گروه تفاوت معناداری نداشت.

در سه خرده‌مقیاس پرخاشگری واکنش کلامی، پرخاشگری جسمانی و پرخاشگری رابطه‌ای وجود دارد؛ به این ترتیب که در همه متغیرها در مرحله پس‌آزمون روند نمره در گروه آزمایش به‌طور درخورتوجهی کاهش یافت؛ ولی در مراحل پیگیری اندکی افزایش دیده شد؛ درحالی‌که در گروه گواه تغییرات، چشمگیر نبود.

برای بررسی معناداری این تفاوت‌ها از آزمون آنالیز واریانس برای اندازه‌گیری‌های مکرر استفاده شد. قبل از انجام آزمون پیش‌فرض‌های این آزمون بررسی شد. نتایج آزمون کولموگوروف-اسمیرنف نشان داد که متغیر پرخاشگری در دو گروه آزمایش و گواه و در چهار مرحله

براساس جدول ۳، در متغیر پرخاشگری و خرده‌مقیاس‌های آن اثر زمان معنادار بود؛ به این معنا که از پیش‌آزمون تا پیگیری دو، در طی زمان میانگین پرخاشگری تغییرات معناداری داشت ($p < ۰/۰۰۱$). به علاوه

نمودار ۱. اثربخشی مداخله دل‌بستگی محور بر پرخاشگری دانش‌آموزان دبستانی در پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری ۱ و پیگیری ۲ به تفکیک دو گروه آزمایش و گواه

پیش‌آزمون به لحاظ عددی کاهش مشخصی داشته و در پیگیری یک، مجدداً افزایش نشان داده است؛ اما در گروه گواه پس‌آزمون درمقایسه با پیش‌آزمون کاهش چشمگیری نداشت؛ به این معنا که مداخله دل‌بستگی محور فرزنددرمانی در مادران دارای کودک پرخاشگر در

با مشاهده میانگین‌ها در پیش‌آزمون و پس‌آزمون در همه متغیرها و به‌خصوص در متغیر پرخاشگری (کل) و همچنین اطلاعات نمودار ۱ ملاحظه شد، باوجود معنادارنبودن تفاوت بین پیش‌آزمون و پس‌آزمون در گروه آزمایش میانگین پرخاشگری در پس‌آزمون درمقایسه با

کوتاه مدت مؤثر بود؛ ولی این مداخله ماندگار نبود؛ بنابراین باید مداخله مذکور در فاصله های زمانی معین تکرار شود.

۴ بحث

پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزش مداخله دل بستگی محور بر کاهش پرخاشگری پسران دبستانی انجام شد. یافته های این مطالعه نشان داد که میانگین پرخاشگری و خرده مقیاس های آن در پس آزمون در مقایسه با پیش آزمون در گروه آزمایش به لحاظ عددی کاهش درخورتوجهی یافته است؛ اما در پیگیری این میانگین مجدداً افزایش پیدا کرده است. آنالیز واریانس برای اندازه گیری های مکرر روی داده ها مشخص کرد، اثر زمان معنادار است ($p < 0.001$)؛ اما اثر گروه معنادار نیست و مؤید این مطلب بوده که مداخله دل بستگی محور فرزنددرمانی در مادران دارای کودک پرخاشگر اثر ماندگار و طولانی مدت ندارد. این نتایج با یافته های کوک (۶)، لوبانسکی (۷) و عسگری و همکاران (به نقل از ۸) همسوست.

کینسوردی و گروزا به ارزیابی مداخله دل بستگی محور با هدف افزایش اعتماد در رابطه والد و فرزند، تغییر شیوه های فرزندپروری و کاهش استرس والدین پرداختند. نتایج آن ها گویای تأثیرات مثبت آموزشی و تغییر ادراک والدین در برابر خشونت بود (۱۶). در مطالعه ای دیگر بیورشد و ویچسترتم در کارآزمایی بالینی با مقایسه اثربخشی مداخله دل بستگی محور با درمان متداول بر مشکلات رفتاری کودکان دریافتند، مداخله دل بستگی محور در مقایسه با درمان متداول اثربخشی معناداری در کاهش مشکلات رفتاری کودکان و افزایش مهارت های والدگری نشان می دهد (۱۷).

فرزنددرمانی سبب کاهش اضطراب و رفتارهای پرخاشگرانه در کودکان می شود. رویکرد دل بستگی محور فرزنددرمانی روشی مؤثر برای بهبود روابط کودک و والدین است و سبب افزایش دل بستگی ایمن بین آن ها می شود؛ همچنین رفتارهای منفی کودکان را کاهش می دهد (۱۳). در تبیین یافته های حاضر باید بیان کرد که جو خانوادگی خشن، خشک و متعصبانه زمینه ظهور اختلالات رفتاری و از آن جمله پرخاشگری و نافرمانی را ممکن می سازد. بدیهی است که تغییر این فضا از طریق آموزش مداخله دل بستگی محور و تقویت سبک تعاملی والد و کودک و بهبود بافت خانواده می تواند سبب کاهش رفتار پرخاشگرانه در کودک شود. تعامل، عامل مهمی در روابط اجتماعی و ضرورتی برای تعامل والد و کودک است؛ بنابراین ایجاد و حفظ روابط مثبت و کارآمد همراه با صمیمیت، اعتماد، همدلی و مذاکره بین والد و کودک باعث تعامل قوی بین والد و کودک می شود؛ همچنین به طرز درخورتوجهی به درک و پذیرش متقابل بین والد و کودک کمک می کند و بسیاری از مشکلات رفتاری هیجانی را در کودک کاهش می دهد (۱۸).

در تبیین دیگری از این فرضیه می توان اذعان داشت که مداخله دل بستگی محور فرزنددرمانی به والدین کمک می کند تا با یادگیری مهارت هایی، تعامل سازنده تری با فرزندان خود داشته باشند و بتوانند فرهنگ کودکی را هرچه کامل تر درک کنند. فرزنددرمانی برای کودکان ۲ تا ۱۲ ساله قابلیت کاربرد بیشتری دارد؛ زیرا کودکان در این دوره زمانی بیش از همه به بازی های خیالی و نمادین می پردازند؛ البته ممکن است

در این شیوه برای کودکان بزرگ تر اصلاحاتی صورت پذیرد تا قابلیت کاربرد را برای آن ها نیز داشته باشد. همچنین مداخله دل بستگی محور فرزنددرمانی می تواند به صورت گروهی انجام پذیرد یا می تواند برای خانواده هایی به صورت انفرادی استفاده شود. این شیوه برای پیشگیری در خانواده های در خطر یا خانواده هایی با مشکلات اندک به کار می رود. همچنین متخصصان از آن به عنوان شیوه مداخله ای در طیف گسترده ای از مشکلات کودک و خانواده بهره می برند (۱۰). والدین پس از یادگیری مداخله دل بستگی محور فرزنددرمانی، معمولاً مهارت های ارتباطی بهتری کسب می کنند؛ همچنین ارتباطات خانوادگی در آن ها قوی تر می شود و قادر هستند با کارایی بیشتری مشکلات بین فردی را برطرف سازند. فرزنددرمانی به ایجاد شبکه ای ارتباطی سالم و امن در خانواده کمک می کند. اغلب خانواده ها عقیده دارند که این فرایند لذت بخش است و همه در خانواده بیشتر انعطاف پذیر و علاقه مند به بازی و تفریح می شوند (۱۱).

در مجموع به نظر می رسد جایگزینی والدین به عنوان درمانگر، مؤلفه ای تأثیرگذار بر اثربخشی فرزنددرمانی است و جلسات بازی به کودک فرصت بروز احساسات و مشکلات درونی را می دهد. در پژوهش حاضر نیز نتایج نشان داد، این درمان توانسته است میزان پرخاشگری را در هر سه مؤلفه جسمانی، واکنشی کلامی و بیش فعال و رابطه ای در نمونه مذکور کاهش دهد. نتایج آزمون تعقیبی در مراحل مختلف آزمون در گروه آزمایش مشخص کرد که میانگین سه مرحله پیش آزمون، پس آزمون و پیگیری تفاوت معناداری را در کاهش پرخاشگری دارد؛ بنابراین اثربخشی مداخله دل بستگی محور بر کاهش پرخاشگری دانش آموزان دبستانی بعد از دو ماه پیگیری، ماندگار است. مداخله دل بستگی محور فرزنددرمانی بر بازی که زبان طبیعی و ذاتی ارتباط کودک با جهان پیرامونش بوده، تأکید دارد؛ از این رو قطعاً برای همه والدین اعم از والدینی که با مشکلات رفتاری کودکانشان روبه رو بوده یا والدینی که خواستار بهبود ارتباطاتشان با کودکان خود هستند، نیز تأثیرگذار است. یکی از دلایل تأثیر این مداخله در زمینه مشکلات رفتاری کودکان، استفاده از ابزار ارتباطی بازی و وقت گذاشتن والدین برای بودن بی قید و شرط با فرزندانشان در راستای بازی است. محتوای این جلسات به گونه ای است که پذیرش و همدلی با کودک را افزایش می دهد. اغلب والدین نیز در همین زمینه با کودکان خود مشکل دارند و نمی توانند دنیا را از دریچه چشم کودک ببینند؛ لذا بازی ابزاری مناسب در جهت ارتباط والدین با کودکان است که به رفع نیازها و تعارضات کودکان کمک می کند. همین امر سبب کاهش احساس های منفی والدین می شود و از تنیدگی های مرتبط با ایفای نقش والدینی می کاهد. همچنین این رویکرد بر تغییر والدین از طریق افزایش کارآمدی آنان تأکید دارد. والدینی که احساس کارآمدی بیشتری درخصوص توانایی هایشان برای پاسخ مناسب به احساسات و هیجانات فرزند خود دارند، احساس کارآمدی بیشتری را در فرزندپروری تجربه می کنند (۱۱).

بسیاری از عوامل خطر ساز پرخاشگری، در سیستم خانواده شکل می گیرد. عواملی مثل خشونت و فقر، استرس خانوادگی، بی نظمی در سیستم خانواده، نبود گرمی و محبت در خانواده، تنبیه و استرس والدینی

به مؤلفه‌های ارتباطی را در کنار فرزندپروری در پیشگیری و درمان اختلالات رفتاری همچون پرخاشگری نشان می‌دهد. انجام مطالعات بیشتر در حوزه به‌کارگیری مداخلات دل‌بستگی‌محور در درمان مشکلات رفتاری و هیجانی می‌تواند درک ما را از علت‌شناسی این مشکلات در دوران کودکی و پیشگیری از بروز آن‌ها و طراحی مداخلات مؤثرتر و کارآمدتر افزایش دهد.

۶ تشکر و قدردانی

از تمامی شرکت‌کنندگان که در این پژوهش همکاری کردند، تشکر می‌شود.

۷ بیانیه

تأییدیه اخلاقی و رضایت‌نامه از شرکت‌کنندگان

در این مطالعه اصل توجه به رفاه دیگران و ارائه اطلاعات کافی درباره چگونگی پژوهش به تمامی آزمودنی‌های شرکت‌کننده و کسب رضایت‌نامه کتبی به‌منظور شرکت در پژوهش رعایت شد.

رضایت برای انتشار

غیرقابل اجرا.

منابع مالی

این پژوهش حاصل طرح پژوهشی مستقلی بوده و فاقد هرگونه حمایت مالی است.

و بیماری روانی والدین به‌عنوان عواملی قدرت‌مند سبب افزایش پرخاشگری در کودکان خواهد شد. مداخلات موفق اغلب با حمایت از خانواده‌ها، پرخاشگری را از طریق افزایش رفتارهای مثبت والدین، بهبود تعامل والد و کودک و افزایش رفتارهای سازگارانه کاهش می‌دهند (۴). در پایان محدودیت‌های مهم‌تر این پژوهش، نبود امکان انتخاب تصادفی آزمودنی‌ها و همین‌طور واگذاری در دسترس آن‌ها به گروه‌های آزمایش و گواه بود؛ همچنین تغییرات رفتاری کودکان براساس مقیاس خودگزارش‌دهی تکمیل‌شده توسط مادران، بررسی شد و از منابع اطلاعاتی دیگر مانند پدر یا معلم استفاده نشد. با توجه به اینکه پژوهش حاضر بر پسران انجام پذیرفت، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های دیگر اثربخشی این روش بر دختران دبستانی نیز بررسی شود. همچنین توصیه می‌شود در پژوهش‌های آتی این رویکرد با سایر رویکردهای فرزندپروری مقایسه گردد و از این رویکرد در ارتباط با سایر اختلال‌های دوران کودکی نیز استفاده شود تا اثربخشی و نتایج آن تحلیل و بررسی بیشتری شده و دیدگاه جامع‌تری از این رویکرد حاصل آید.

۵ نتیجه‌گیری

در برنامه مداخله‌ای پژوهش حاضر، به مادران آموزش داده شد که از روش‌هایی همچون همدلی با کودک، توجه نشان دادن و پاسخ‌گوبودن به کودک، تقویت رفتارهای مثبت، نادیده‌انگاری و پیشنهاد رفتارهای جایگزین استفاده کنند. یافته‌های پژوهش حاضر ضرورت توجه بیشتر

References

1. Doh H-S, Shin N, Kim M-J, Hong JS, Choi M-K, Kim S. Influence of marital conflict on young children's aggressive behavior in South Korea: The mediating role of child maltreatment. *Children and Youth Services Review*. 2012;34(9):1742–8. doi: [10.1016/j.childyouth.2012.05.008](https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.05.008)
2. Hallahan DP, Kauffman JM, Pullen PC. *Exceptional learners*. 13th ed. Pearson; 2014.
3. Tully LA, Hunt C. A randomized controlled trial of a brief versus standard group parenting program for toddler aggression. *Aggress Behav*. 2017;43(3):291–303. doi: [10.1002/ab.21689](https://doi.org/10.1002/ab.21689)
4. Labella MH, Masten AS. Family influences on the development of aggression and violence. *Curr Opin Psychol*. 2018;19:11–6. doi: [10.1016/j.copsyc.2017.03.028](https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.028)
5. Waddell N. Childhood factors affecting aggressive behaviors [Thesis for M.A. in Criminal Justice and Criminology]. [Tennessee, US]: East Tennessee State University; 2012.
6. Cook KF. Parent-child mutuality in early childhood: an examination of children with typical social development and children at-risk for or experiencing emotional/behavioural difficulties [Ph.D. dissertation in Psychological Studies in Education]. [Edmonton, Canada]: University of Alberta; 2015.
7. Lubansky J. Social support, parent stress, and child aggression: a longitudinal model of family ecology [Ph.D. dissertation in Clinical-Community Psychology]. [South Carolina, US]: University of South Carolina; 2017.
8. Ma'adani S. The effectiveness of game-based communication training with CPRT method on child-caregiver interaction and insecure attachment improvement in unaccompanied and maladaptive boys from children shelters [Thesis for M.Sc.] [Internet]. [Mashhad, Iran]: Ferdowsi University of Mashhad; 2012. [Persian] <https://libep12.um.ac.ir/index.php?module=Dis&func=display&disid=1233>
9. Seyed Mousavi P, Mazaheri A, Pakdaman S, Heydari M. Effectiveness of attachment based therapy using video feedback on decreasing parental stress and externalizing problems of children. *Contemporary Psychology, Biannual Journal of the Iranian Psychological Association*. 2013;8(1):33–46. [Persian] <http://bjcp.ir/article-1-174-en.pdf>
10. VanFleet R. Filial therapy: strengthening parent-child relationships through play. 2nd ed. Sarasota, Fla: Professional Resource Press; 2005.
11. VanFleet R. Filial therapy: what every play therapist should know. *Play therapy*; 2011;(65):16–19.
12. Bratton S, Landreth G. Filial therapy with single parents: Effects on parental acceptance, empathy, and stress. *International Journal of Play Therapy*. 1995;4(1):61–80. doi: [10.1037/h0089142](https://doi.org/10.1037/h0089142)
13. Hicks JF, Lenard N, Brendle J. Utilizing filial therapy with deployed military families. *International Journal of Play Therapy*. 2016;25(4):210–6. doi: [10.1037/pla0000032](https://doi.org/10.1037/pla0000032)
14. Shahim S. Relational aggression in preschool children. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2007;13(3):264–71. [Persian] <http://ijpcp.iuums.ac.ir/article-1-272-en.pdf>

15. Mirzaei F, Hossein Khanzadeh AA, Asghari F, Shakerinia I. The role of family cohesion in prediction of aggressive behaviors of children. Quarterly Journal of Child Mental Health. 2015;2(2):73–84. [Persian] <http://childmentalhealth.ir/article-1-47-en.pdf>
16. Kinsworthy S, Garza Y. Filial therapy with victims of family violence: a phenomenological study. J Fam Viol. 2010;25(4):423–9. doi: [10.1007/s10896-010-9303-y](https://doi.org/10.1007/s10896-010-9303-y)
17. Bjørseth Å, Wichstrøm L. Effectiveness of Parent-Child Interaction Therapy (PCIT) in the treatment of young children's behavior problems. a randomized controlled study. PLoS One. 2016;11(9):e0159845. doi: [10.1371/journal.pone.0159845](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159845)
18. Popov LM, Ilesanmi RA. Parent-child relationship: peculiarities and outcome. Rev European Stud. 2015;7(5):253. doi: [10.5539/res.v7n5p253](https://doi.org/10.5539/res.v7n5p253)